

A gyulafehérvári fejedelmi nyomda

Meglehetősen kevés adatot sikerült összeszedgetnem a fejedelmi nyomda történetéhez, pedig Bethlen Gábor már uralkodásának első éveiben gondolt arra, hogy Fehérvárott saját pártfogása alatt működő műhelyet szervezzen.

A XVI. század 67-es és 68-as éveiben itt nyomtatott Hoffhalter /eredeti nevén nemes Skrzetusky/ Rafael-nek 1568-ban történt elhunytja után először özvegye folytatta mesterségét, majd 1569-ben Wagner György iskolamester vette kezelésébe a nyomdát.¹⁾ Azután azonban mégis egy félévszázadnak kellett eltelnie, amíg egyszeri megszakítással itt újra magyar nyomdatermékre bukkanhatunk. Bizonyos, hogy a Hoffhalter-, illetőleg a Wagner-féle nyomtató műhely János Zsigmond támogatásával működött; jóllehet egyes nyomtatványain Hoffhalter a "typographus regius" címet is használta, ez azonban nem jelent többet, mint hogy a saját felszerelésével, de a fejedelem megbízásából és megrendelésére dolgozott.²⁾ Így azután a nyomdász magát mondhatta ugyan királyi /fejedelmi/ nyomdásznak, anélkül azonban, hogy nyomdája a valóságban is fejedelmi nyomda lett volna. Hoffhalter halála után azonban rövidesen meg is szűnt a fehérvári nyomtató műhely, feladatát az unitáriussá lett Heltai Gáspár kolozsvári tipográfiaja vette át. A fehérvári műhely felszerelését pedig az örökös, Hoffhalter Rudolf vitte magával, - nyomdájával hol Váradon, hol Alsólendván, hol Drávavásárhelyen /Nedalicen/, majd Debrecenben és újból Váradon, végezetül pedig ismét

---

1) A RMK. I. és II. kötete magában foglalja az itt nyomott munkákat. /Sztripszky tévesen közli a RMK. II. 122. sz. évszámát 1569 helyett 1570-nek!/
2) Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. 135.

csak Debrecenben telepedett le.³⁾

E században még csupán egyszer, vagyis 1578-79-ben találunk fehérvári nyomtatványt, mégpedig két, szláv nyelvű, cirill betűkkel szedett munkát. Ezt Lőrinc diákonus bocsátotta világgá Báthory Kristóf vajda rendeletére.⁴⁾

Ezek után a szórványos nyomok után fehérvári nyomdatermék legelőbb ismét csak 1619-ből ismeretes. E munka pedig "Nyomtatott az Kegielmes Urunk 8 Felsege költsegen Gyula Feierwarott 1619 Eszt."⁵⁾ E szöveg különben egymagában még nem bizonyíték amellet, hogy e műhely fejedelmi nyomda lett volna, minthogy csupán csak azt tanusítja, hogy Dézsi István udvari pap munkájának költségeit maga a fejedelem fedezte. A további kiadványokból azonban mégis csak arra kell gondolnunk, hogy Bethlen Gábor ekkorra már egy kisebbszerű nyomdai berendezést és felszerelést is szerzett. Ugyanis nem felelhet meg a valóságnak a Pallas Lexikon állítása, hogy itt még mindég a Hoffhalter-féle nyomda betűanyagát és felszerelését kellene keresnünk.⁶⁾ Ellene mond ennek az a pontosan félévszázadnyi időköz is, amely a Hoffhalter-féle nyomda - eddig utolsónak ismert - nyomtatványának megjelenési évétől eltelt, valamint az a körülmény is, hogy Hoffhalter fia ekkor már máshol folytatta mesterségét,⁷⁾ magával vive édesapja nyomdai felszerelését is, amely típusaiban eltér a Bethlen-féle nyomda betűitől.

Jóllehet Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszony felett elmondott temetési beszédek és versek mindkét kötetének címlapja szerint kiadatott 1624-ben s "Nyomtatottak Valasz-uti Andreas, es Mezleni Marton" által,⁸⁾ ebből a meghatározásból azonban még nem merem azt következtetni, hogy mindkét nyomdász akár egyszerre, akár pedig

---

3) Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. 41-48. és Sztripszky-Alexics: Szegedi Gergely énekeskönyve. 140-42. Gulyás: i. m. 140.

4) Veress Endre: Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek. 14.

5) RMK. I. 491.

6) A Pallas Nagy Lexikona. XII, 592.

7) Csűrös i. m. 54-60.

8) RMK. I. 539. és 428. sz. és Fekete Mihály: Bethlen Gáborné temetése. /ErdProtKözl. 1871: 103/.

egymásután lett volna a fehérvári tipográfiának vezetője, sőt elgondolásom éppen az, hogy mind a ketten más-másfelé működtek. Az egyik a kolozsvári Heltai-féle nyomdát, a másik pedig a fehérvári tipográfiát irányította s ilyenképpen e munka kétfelé szedődött és nyomódott volna. Feltételezem ugyanis, hogy a fehérvári nyomda legalább is kétfajtájú betűsorozatot tartalmazott: egyet az 1622. év előtti alapanyagból, egyet pedig az 1622. esztendei gyarapodásból. Így azután ha e munka szedésében netalán még egy harmadik fajta betűsorozat is előfordulna, már ezzel is adódnék annak a körülménynek a lehetősége, hogy e halottibeszéd-gyűjtemény egy részét más nyomdában szedték és nyomták. Ezt az elgondolást csakugyan megerősítette Brüll Emánuelnek a kolozsvári református kollégium egykori könyvtárosának megállapítása.⁹⁾ Értesítése szerint az "Exequiae Principales" című könyvben "az egyes beszédek szedése nem egyfajtájú betűkből készült, feltűnően meglátszik ez különösen a dőlt betűs szedéseken... Ezekben a kurzív nyomású lapokon határozottan legalább háromféle betűtípusú nyomással találkozunk." De ezen kívül még más adatok is bizonyítanak feltevésem mellett. Ugyanis az elsőként megnevezett tipográfus a munkánál csupán vendég, helyesebben szólva, Kolozsvárt munkálkodó volt. Erről meggyőződtem a kolozsvári számadáskönyvekből, amelyekben például 1622 július 18-án említik "Typographus Valazuthy Andras"-t.¹⁰⁾ Bár névmegjelölés nélkül, de vele kapcsolatosan jegyeztetett fel, hogy az előbb említett év és hónap 28. napján "eo kemek /városi/ Tanácsul a Typographussal Vr(unkna)k paranczolattjara kultek Teolczeres Tamast zolgastol Fogarasig. Attam három lotol 16 meli feoldig fl. 6 d.-" De ugyancsak ezzel összefüggőleg írták számadásukban: "Az B(ecstületes) Tanachy kwldy Theolchyeres Tamas V(ramat) az Typographussal eo fel(ségéhez) Attam B(iró) V(ram) h(agyásából) uthy kéolts(éget), harman Fogarassigh fl. 5 d. 17 1/2." 1623 augusztus 5-én azt olvassuk, hogy "Andras Deakot az keonjnjomtatott Vizi Egi Zegenj Ember 2 eok(rös) Zek(erén) Tordaig," hogy onnan tovább fuvarozzák

9) 1942 febr. 20-án alólirotthoz intézett levele.

10) Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyve. 276./Az itt hivatkozott iratkötegeket annak idején a kolozsvári román állami levéltárban használtam./

Fehérvárra.¹¹⁾ A felsorakoztatott adatokból azt találhatjuk legfeltűnőbbnek, hogy ezek az utazgatások, bár jórészt Bethlen parancsára történtek, a költségek mégsem a fejedelem, hanem a város postálkodása és szekerezése terhére számoltattak el. Ebből pedig, az következik, hogy András deák kolozsvári lakos, vagyis idevalósi polgárember volt, akiért a városnak kellett hordoznia még a hivatalos utazgatás költségeit is. De 1624 november 3-án megint csak megtaláljuk, amint "Andras Deak az Typographus Calendarumot hozvan eo kglmek(ne)k az bezuletes Tanacznak: Adattak eo kglk neki ajandokban fl. 3 d. -"¹²⁾ És végül kolozsvári nyomdász-sága mellett bizonyít még az a lappangó 1624. évi naptárocska is, melyet - Kénosi Tözsér János XVIII. századbéli unitárius egyház - történetíró tanúsága szerint - "Kolozsvárban nyomtatta Válaszuti András,¹³⁾ mint a Heltai-nyomda vezetője.¹⁴⁾

A fentírt adatokkal együttesen előkerült néhány utalásból most már pontosan megállapítható az az időpont, amelytől kezdődőleg a fehérvári fejedelmi nyomda átszervezését, vagy mondjuk korszerűsítését számíthatjuk.

Az 1621. december 31-én létrejött nikolsburgi béke pontjai értelmében Bethlen Gábor a német-római hercegi címmel együtt a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségeket nyerte II. Ferdinándtól. Ekkor került közelebbi összeköttetésbe János Keresztély sziléziai lignitzi és briegi herceggel, akitől tudós férfiakat kért a gyulafehérvári iskola tanáraiul. János Keresztély ajánlatára jött be tehát 1622. május-júniusában a költő Opitz Márton, továbbá augusztus végén érkezett meg Kopisch Jakab és Pauli Frigyes professzor.¹⁵⁾ Bethlen azonban a közmívelődés érdekében tett lépései közben természetesen nem elégedett meg, hogy csupán csak az iskola tanári karát egészítse ki külső országokbeli jeles professzorokkal, hanem ugyanekkor a fehérvári nyomdát is átszervezte.

---

11) I.h. 277, 287. és 145.

12) I.h. 187.

13) MKSzele. 1897:182.

14) A további következtetésekre nézve l. Szerző: Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez. 15.

15) Hermann Antal: Opitz Márton Erdélyben. 7, 14-16. - és Szerző: Bethlen Gábor gy.-fehérvári kollégiuma. /Lásd e kötetben./

A kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyvében találtam a következő bejegyzést: 1622 november 3-án "Vrunk eő F(elsége) hozat onnan fellyül egy Typographust, Typographiayawal es felesegewel S(alus) con(ductusa) lewen", gazdálkodtak számukra étellel és itallal. A következő napon, november 4-én pedig azt jegyezte fel a sáfár, hogy "az mely Typographust eő fel(sége) onnan felliewl hozat, adatott B(iró) V(ram) maga es Typographiaya ala, eo fel(sége) Paran(csolatára,) három zekerett, alyaya Thordaign: 1. Baba Balas 6 Eokr(ét), mely magat es feleséget Vizi Att(am) fl. - d. 75. - 2. Perecy Istwan 6 Eókr(ét), kin az Typographiat vizi. Att(am) fl. - d. 75. 3. Farago Marton 6 Eókr(ét), Ezenis az Typographiat vizi Att(am) fl. - d. 75 /fuvarozási-dijban/. Hogy ez zekerekre az Ladakat az Korcholyas fel vetette, adatot Biro V(ram) eő k(egyelme) munkájában fl. d. 20."¹⁶⁾

Tehát ezt a név szerint meg nem nevezett tipográfust Bethlen Gábor onnan felülről, vagyis Erdélyen és kapcsolt részeken kívüli országokból hozatta, mégpedig valószínűleg nem Felsőmagyarországból, mert a sáfár ebben az esetben megnevezte volna a várost is. Ugyanis az erdélyiek a felvidékkel állandó összeköttetésben lévén, a nyomdával rendelkező Lőcsét, vagy Kassát névszerint jelölte volna meg. Ennélfogva e körülíráson csakis Lengyel-, vagy még inkább Németországot érthetjük. Az 1622. novemberében beköltözött nyomdavezetővel kapcsolatosan gondolhatnánk arra a Mezleni Mártonra, aki a Károlyi Zsuzsánna felett tartott halotti beszédek 1624 tavaszán Válaszuti Andrással együtt nyomatta ki.¹⁷⁾ Ennek a körülménynek azonban több olyan helyzet mond ellene, amelyeket a későbbiek során sorakoztatok fel. Így tehát az új nyomdavezető személyére vonatkozó nyomokat valahol a kollégium külföldről behívott tanáraival kapcsolatosan kell keresnünk. Hiszen mi sem látszik természetesebbnek, mint az az elgondolás, hogy ezt a nyomdászt Opitzék ajánlották a fejedelemnek, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az elmúlt századokban a tipográfusok nemcsak középde éppen főiskolát is végzett diákok voltak. Tehát e nyomdász hazája is Felsőszilézia lehetett. Nevét azonban forrásaink nem jelölik meg. Különbben ezt az ismeretlenül való lappangást részben annak is tulajdoníthatjuk, hogy az 1622-23. évekből mindössze csak

16) Kolozsvári sáfárpolgárok. 167. és 224.

17) RMK. I. 539. és II. 428.

egy fehérvári nyomtatvány ismeretes, amely hivatalos kiadvány /országgyűlési végzések/ lévén, nyomdai jelet /impresszumot/ nem is nyomtak reája.

Tehát az eleddig még ismeretlen nevű és működésű nyomdász 1622 november első hetében érkezett meg Fehérvárra feleségével, holmijával, valamint mesterségéhez tartozó berendezésével és felszerelésével együtt. Műhelyét netalán még ugyanabban a hónapban be is rendezte, de azt hiszem, hogy amiként az 1622 nyarán bejött idegen professzorok egyike sem tudott még egy esztendeig sem itt maradni, azonképpen az ajánlatukra behozott tipográfus sem találván helyét, velük együtt ő is eltávozott, Ezt bizonyítja, hogy az Exequise Principales-nek mind a magyar, mind pedig a latin szöveggű kötetére csakis magyar nevű tipográfusok nyomták reá impresszumukat. A kolozsvári városi sáfárpolgárok számadáskönyvükbe 1623 szeptember 10-én azt jegyezték fel, hogy "az feieruary Typographus feleséget vitte el Tot Marton negy eokren Huniadigh."¹⁸⁾ Onnan azután váltott szekérrel tovább menvén, valószínűleg hazájába kifelé vette útját. Feltételezhető, hogy urala is rövidesen követte portékáival és nyomdájával egyetemben.

A Pallas Lexikon egyik írójának erre az időtájra vonatkozólag a következő felvilágosítást olvashatjuk: Mezléni Márton nyomdász 1624-ben vette át Válaszuti András után a Gyulafehérvári Hoffhalter nyomda vezetését.¹⁹⁾ Ez az állítás a leirt alakban egészen hibás. Ugyanis a Hoffhalter-féle gyulafehérvári nyomda - láttuk - már félévszázad óta megszűnt, - helyesebben szólva Erdélyből is elköltözött; Válaszutiról pedig tudjuk, hogy mint nyomdavezető nem itt, hanem Kolozsvárott működött. Mezléniről azonban már megállapítható, hogy neve először a már előbb is említett halotti beszédek nyomdai jelzésén 1624 tavaszán fordul először elő. Természetesen őt nem tarthatjuk egy személynek a német professzorok útján behívott külső országokbeli nyomdásszal. Ennek elsősorban is ellene mond az a körülmény, hogy ő nem idegen, hanem magyar ember s mint ilyen valószínűleg eléggé szegény is ahhoz, hogy előzőleg már olyan felszerelt nyomdával rendelkezhetett volna, mint amilyent az 1622-ben betelepített idegen országbeli nyomdász két hatökrös

---

18) Kolozsvári sáfárpolgárok. 135.

19) Pallas Nagy Lexikona. XII. 592.

szekeren magával hozott. Különben is mint önálló nyomdászra megelőzőleg sehol sem sikerült reá találnom.

Neve az említett 1624. évi nyomtatványon "Mezleni"-nek szedtetett, de már 1625-ben és 1626-ban "Martinus Meszlény Typographus Suae Serenitatis"-nak nevezi magát.²⁰⁾ Bárha nevét az ezután következő esztendőkből kiadott nyomdai termékeken többé nem találjuk meg, mégis tudjuk, hogy az újonnan hozott külső országokbeli nyomdavezetők mellett továbbra is itt maradt, főképpen mint a magyar nyelven szedett nyomtatványok gondozója.

Meszlényi vagy Meszlény Márton a vas megyei Meszlén faluból eredhetett. Ugyanilyen nevű birtokos családot is találunk, amelynek Benedek nevű tagja 1569-ben nyert nemeslevelet.²¹⁾ A vezetéknevű egyezése miatt azonban mégsem szükséges azonos családra gondolnunk, jóllehet 1815-ben Erdélyben is előfordul egy meszlényi Meszlény Mihály nevezetű fogaras-vidéki főjegyző. Erről Nagy Iván²²⁾ úgy vélekedik, hogy netalán ennek előde azon Mezlényi Márton, aki 1624-ben Gyulafehérvárott nyomdász volt.

A Bethlen Gábor idejéből fehérvári első nyomda megszervezése körülbelül egyidőben történhetett, avagy csak kevéssel előzte meg, a külső országokbeli tanárok első csoportjának 1619-20-körüli bejövését. A második /?/ nyomdavezető szegődtetése pedig rövidesen követte Opitzék meghívását, miglen Meszlényi alkalmazását talán egy újabb csoport külföldi szakmunkás meghívásával vehetjük egyidejűnek. Végül is a negyedik kísérlet Alsted, Piscator, Bisterfeld professzorok érkezését alig egy esztendővel előzhette meg.²³⁾ E visszatérő és egyező időszakokat annak a szoros viszonyoknak kell tulajdonítanunk, amely az iskola és a nyomda vezetésében fennállott. Különösen pedig az iskolánál bekövetkezett személyi és igazgatásbeli változások - úgy látszik - magukkal vonták a nyomda újabb és újabb átszervezését.

A Báthori Gábor fejedelem emlékére az 1628. év utolsó negyedében nyomtatott, de ma egyetlen példányban sem ismeretes temetési

---

20) MKSzle. 1895: 256-57. - RMK. I. 555.

21) Kempelen: Magyar Nemes családok. VII. 172-73. - Sziklay-Borovszky: Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye. 66, 569.

22) Nagy Iván: Magyarország családai. VII. 457-58.

23) Herepei J.: Bethlen Gábor gy-fehérvári kollégiuma.

beszédék impresszuma szerint a nyomtatómester: Jacobus E. Lignicensis volt.²⁴⁾ Bizonyos tehát, hogy ez az új nyomdavezető Meszléni Márton idejében hozatott ide és Meszléni fölébe helyeztetett. Ennek bizonyosságául szolgál az a körülmény, hogy ezután a magyar nyomdai termékekre is az új tipográfus neve került. Így találjuk ezután a továbbiakban egészen az 1634. évig bezárólag. Nevének változatai: "Lignicei Effmurd /vagy/ Efmurd, /vagy pedig/ Effmurt Jakab", néhol megjelölve: "Suae Serenitatis Typographus/, vagy pedig magyarul: "Ő Felsége könyvnyomtatója", /sőt/ "Fejedelem Vrnk Könyvnyomtató és Compactora."²⁵⁾ Ha neve Meszlénit megelőzve bár egyszer is előfordult volna, inkább őt lennék hajlandó az 1622-ben betelepedett Opitz Márton professzorral közel-egyidőben bejött nyomdavezetőnek tartani, minthogy nevének előtagjául használt "Lignicei" megjelölés János Keresztély lignitzi és briegi herceg, a vagy a tőle ajánlott professzorok közvetítésére utalhatna. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy az 1628. évet megelőzőleg már meglazultak Bethlen sziléziai összeköttetései, ezért inkább azt tételezhetnők fel, hogy ha Effmurd netalán azonos is az 1622. évben betelepedett nyomdással, de honfitársaitól elhagyva, egyedül érezte magát s ennek következtében Opitzék után nemsokára ő is összeszedte sátorfáját. Ennélfogva 1628. esztendei megjelenése - azt gondolhatjuk - második beköltözése lehetett. Hiszen azilyes fajta jövés-menés abban az időben egyáltalában nem volt szokatlan jelenség. Maga Opitz is, eltávozása után nem is egészen három év múlva, már azon gondolkodott, hogy ismét visszatér Erdélybe, abba az országba, ahonnan azelőtt szivszakadva elvágott.²⁶⁾ A folytonos vándorlásokkal kapcsolatosan pedig csak az idősebb, meg az ifjabb Hoffhalter, avagy a mi nyughatatlan végű Szenczi Molnár Albertünk nevét említem.

Bethlen Gábor és tudós környezete nem elégedett meg azzal, hogy a fejedelmi nyomda személyzetétől megfelelő munkaerőket alkal-

24) RMK. I. 569.

25) RMK. I. 613-14, 616-17, II. 458-63, 485.sz. MKSzele 1895:257-59, 1897: 52, 1900: 199. - EM. 1906: 40. - Összefoglaló kimutatásban Stripszky tévesen hivatkozik a RMK. I.645,701 számokra valamint a MKSzele 1895: 259. lapon közölt 1634, 1635, 1640. évi nyomtatványra, mint amelyeken a nyomda-vezető neve meg volt jelölve!

mazzon, a felszerelést is korszerűvé kívánta tenni. Így találtam a kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyvében a fejedelem életének utolsó évében 1629 szeptember 28-án feljegyezve: "erkezek Lengyel Országból megh Rosas Istuan az Keöny Nyomatovel edgjüt hoztak V-runk szamara az Tipographiaiahoz valo szer szamokat."²⁷⁾ Tehát a szedő- és nyomtatóműhelyt ekkor feltételezhetőleg betűmetsző és öntő felszereléssel, meg szerszámokkal is gazdagította. Még előbb azonban szervesen hozzájuk csatolta a könyvkötő üzemet is. Erre vall Effmurd't 1632. évi nyomdai jele, amelyben magát a fejedelem typographusának és compactorának nevezte meg.

A fejedelem ugyan már 1629 november 15-én meghalt, de törekvéseinek megvalósítása halála után sem hanyatlott. Alig érkezett meg Alstedius és utána a másik két professzor, sűrűn hozzáfogtak iskolafejlesztési tervük kidolgozásához. E tervzet pedig, amely valószínűleg a főprofesszor munkája, 1630 február 10-én Gyulafehérvárott keltezett és nyújtatott át az özvegy fejedelemasszonyoknak. Munkálatában a Német- és Francia-, valamint más nyugati országokban virágzó iskolák szervezetét választotta mintaképül. Ennek kilencedik pontja a nyomdáról emlékezik meg. "Összehasonlítás kedvéért érdemesnek tartom annak szövegét újra idézni" "Typographiam sic oportet reformare ut typographus sibi prospiciat de uno et altero, qui typos recte ordinet, quique ordinatos rite imprimat. Deinde typi graece ex civitatibus trans ilvano saxonice, et quidam hebraici curandi sunt. Oportet enim typographo excudendos dare libellos scholasticos, utpote Catechesim Heidelbergensem, Grammaticae latinae et graecae compendium, Rhetoricam, Logicam, etc."²⁸⁾

E tervzetben kifejtett pontok pedig mind az iskolával, mind pedig a nyomdával kapcsolatosan aligha maradtak csupán írott betűknek. Az iskolai törvények, amelyek rövidesen követhették a fejlesztési tervzetet, a nyomdával kapcsolatosan a szedők mellett már a nyomtatómesternek is megszabják a kötelességét: "De typographo. 1. Rectori és Senatui pareto. 2. Diligentiam et fidelitatem suam in

---

26) Hermann A.: i.m. 12.

27) Kolozsvári számadáskönyvek. 487.

28) Koncz József: A marosvásárhelyi evang. reform. koll. története. M.-vásárhely, 1896. 544.- Koncz József: A fehérvári főiskola történetéhez. TT. 1884: 199-200. - Váró Ferenc: Bethlen Gábor kollégiuma. Nagyenyed, 1903, 110.

arte sua omnibus probato. 3. Ne quid prelo subjiciat, quod Senatus censuram non sustinuerit. 4. Operas typographicas Rectori et Senatui subesse cogitato. 5. Correctorem exercitatum alito. 6. Disputationes publicas sine tergiversatione imprimito."²⁹⁾

E tervezet és e törvény világosan bizonyítja, hogy a fejedelmi nyomda a fehérvári iskolának szerves kiegészítő része. Mindenben az igazgató és az iskolai tanács rendelkezésére állván, az iskolának mintegy tankönyvnyomtató műhelyéül terveztetett. De ugyanitt kellett nyomtatni a tanulók nyilvános vitatkozásait s az iskola minden egyéb nyomtatványát. Azonban mind ezeket, mind pedig a külső munkákat is csupán csak az iskolai tanács jóváhagyása után lehetett kinyomtatni. Ezek illetéknéppen mind csak arra utalnak, hogy a nyomdavezető nem rendelkezett teljes önállósággal s az iskolának olyanféle alkalmazottja lehetett, mint a törvény megelőző pontjaiban említett kulcsár, számvevő, gazda és gondviselő.

A nyomdavezető ebben az időben egészen 1634-ig bezárólag az előbbi Lignicei Efmurdt Jakab volt. De egy későbbi adatból visszakövetkeztetve, tudjuk, hogy az egykori nyomdavezető: Meszléni Márton is még mindég itt dolgozott. Rajtuk kívül azután még egy harmadik nyomdásztól is van névszerinti tudomásunk. Ugyanis 1630. április 11-én jegyezték fel a kolozsvári sáfárpolgárok: "erke zek Asszoniunk eo felge Thipograffusa, Balint Deak Varadrul"³⁰⁾. Mint-hogy pedig az országot most már Brandenburgi Katalin kormányozta, tehát a fejedelmi nyomda is az ő rendelkezése alatt állott. Ezért a megnevezett Bálint diáknak is a fehérvári nyomda személyzetéhez kellett tartoznia. Különbben is, mivel Váradon ebből az időből semmiféle nyomda létele nem ismeretes,³¹⁾ ezért ez a város csupán csak közbeeső szekér- és lóváltó állomása lehetett a fejedelmi címerrel utazó Bálint diáknak. Megtörténhetik az is, hogy éppen most érkezett valamelyik más nyomdától, Fehérvárra szegődötve.

1630 november 26-án Rákóczi György fejedelemmé választatván,

---

29) Szabó Károly: A Bethlen G. által alapított gyula-fehérvári főiskola törvényei. /ErdProtKözl. 1872: 30./ - Szabó K.: A gyulafehérvári Bethlen-féle főtanoda szervezeti szabályzata. TT: 1879: 805. - Koncz József: A m-vásárhelyi koll. története. 555. - Váró F.: Bethlen Gábor kollégiuma. 116-17.

30) Kolozsvári számadáskönyvek. 163.

31) Naményi L.: A nagyváradi nyomdászat története. MKSzele. 1901: 280.

maga is követni akarta nagy elődje közművelődési terveit. Így tehát az ő gondja sem lehetett kisebb az iskolák és a könyvnyomtató műhelyek fejlesztésére nézve. E célra Rákóczi sem kimélte a költségeket, amint ezt nagyszámu intézkedése bizonyítja.³²⁾

1631 szeptember 5-én Kolozsvárra érkezett "az Fejervari Könyvnyomtató Jakab, Lengyel országban akarván menni", de már október 9-ére vissza is tért onnan, Kolozsvárra "erkezuen Karakóbol Vrunk eo Nga könyvnyomtatója Effurti Jakab egi Hordo Könyvet hozván,"... Enyeden át megyen Fehérvárra.³³⁾ Ugy látszik azonban, hogy Jakab diák csak az 1634. esztendő tájáig vezette a fejedelmi nyomtatóműhely összes üzemeit, minthogy nevére ezután többé már nem akadunk rája. 1635-től kezdve pedig hosszú ideig, egészen 1644-ig, nem árulják el a nyomdajelek a nyomdavezető biztos kilétét, legfennebb csak azt jelölik meg, hogy a könyv "Albae-Juliae, Typis. Celsissimi Principis Transylvaniae" készült. Ebből is bizonyosnak mondhatni, hogy a nyomda vezetése ekkorra ismét más kezekbe került. Sőt talán még jobban meg is szorított a vezető hatásköre, úgy, hogy az eddig netalán még megmaradt valamelyes kis önállósága is megszűnhetett. Különböznél a műhelynek ekkorra már megszaporodott a munkája. 1634-től kezdődőleg mind több és több a reánk maradt kiadványok száma, közöttük olyan hatalmas arányu és nagy gyakorlottságot igénylő munkával is próbára téve a személyzet minden képességét, mint a nagyrészen hangjegy-szedésből álló "Öreg Gradual". Természetes, hogy egy-egy ilyen könyv a legügyesebb külső-országbeli nyomtató műhelyet is kemény feladat elé állithatta volna, nemhogy a kellő gyakorlottsággal még nem rendelkező fejedelmi nyomda munkásainak ne okozott volna alig-alig legyőzhető nehézséget. Az egykori kor nem érthette meg, hogy parancsszóval nem lehet a hiányzó gyakorlatot pótolni. Az Öreg Graduált már jó korán: 1635-ben kezdték szedni és nyomtatni. Hihetőleg ezzel függ össze Rákóczinak a kolozsvári városi tanácshoz 1635 június 15-én intézett rendelete: amely betűöntéshez való matrixok ott volnának, küldtön küldjék hozzá, hogy akik arra valók lesznek, betűket öntethessen benne és annakutána visszakülldhesse nekik,³⁴⁾ mert hi-

32) Szerző: Középfoku iskolák Erdélyben a XVII.szdban./Kézirat/.

33) Kolozsvári számadáskönyvek. 356. és 152.

34) Szerző: A Heltai-nyomda sorsa. M.KvSzle. 1957: 55-58.

szen a fehérvári tipográfia aligha rendelkezett hangjegy matrixszal, mignem a Heltai-nyomdánál az sem hiányzott. Bárha ezután már két prelum is nyomta a Gradual iveit, Rákóczi mégis csak azt panaszolta Tolnai Istvánnak, a sárospataki udvari papnak, hogy "itt magunk szemünk előtt vagyon egy magyar könyvnyomtatónk, veretjük, tömlöcöztetjük s ugyan semmi."³⁵⁾ Valószínű, hogy tulajdonképpen nem is a fejedelem rendeletére, hanem csak utólagos tudomásulvételével történhetett a nyomtatásnak ilyen módon való irányítása, -mivel a munkás felett a nyomdavezető, őfelette pedig az iskolai tanács állott s így Rákóczi a tipográfia ügyeiről csak egészen közvetett uton szerezhette tudomást. Bárha az sem lehetetlen, hogy Meszlényi szerette a borított, jöllehet Rákóczi "maga igen józan és mértékletes életet szeretne és követne, ugy másokban is, s főképen szolgálban s annál inkább kiknek belső hivataljok levén, előtte gyakran meg kellene jelenni, nagy józan életet kíván vala."³⁶⁾ Tehát ennek a megrendszabályozott nyomdásznak a "magyar könyvnyomtató"-val kellett azonosnak lennie.

Mikor már azt látta a fejedelem, hogy az erőszakos módszer nem vezet kellő eredményre, még 1635 október hónapja előtt a lengyel király utlevelével Hamburgon keresztül Németalföldről hozatott nyomdászokat.³⁷⁾ Valószínűleg ezzel egyidejűleg "nagy költéségével kétt könyvnyomtató házat állatott, és sok szép hasznos Deák s Magyar munkáuknak kinyomtatásához fogatott."³⁸⁾

Bizonyosan az új emberekre való tekintettel Alsted professzor, mint az iskola scholarchája és irányító szelleme, szabályokat készített a nyomdászok számára s ezzel kapcsolatosan megszerkesztette az eskümintát is. Minthogy pedig a fejedelmi nyomda felügyelete a kollégium professzoraira és mint felettes testületre: az iskolai tanácsra volt bízva, ezért ennek tagjai a püspökön s az udvari papokon kívül a közvetlenül irányító tanári testület volt. Tehát ezek jelenlétében tétették le az esküt az új, s egyszerűs mind a régi munkásokkal is ér iratták alá velük a felolvasott szöveget.

35) Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György. 290.

36) Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. 236.

37) Szilágyi Sándor i.m.

38) Zsilinszky Mihály: Geleji István, Tiszabecsi Tamás, Petri Ferenc és Csulay György lelkeszek levele gr. Bethlen Istvánhoz. /Szamosujvár 1636. február 3./ MagyProtEgyh. és Isk. Figyelmező 1877: 40.

Ennek az iratnak eredeti példánya ép állapotban megmaradt a kolozsvári református kollégium levéltárában.³⁹⁾ Az ivrétű papiros külső lapjára "Leges Typographorum Coll(egii) Alben(sis)" cím jegyztetett fel. A szöveg pedig, amely a papiros 1/A. és B. levélére iratott, az aláíróképpen is jelentkező Alstedius János Henrik kezevonása, míg a keltezés Geleji Katona István püspök írása.⁴⁰⁾

"LEGES TYPOGRAPHORUM.

1. Director conceptis verbis juramentum infra scriptum praestatum.
2. Typothetae et impressores stipulata manu promittunto fidelitatem Illustrissimo Principi; et directori, obedientiam.
3. Singuli quotidianum suum pensum absolvunto.
4. Typos diligenter asservanto.
5. Formas probe eluunto.
6. Diligenter curanto, ne chartae alicujus exemplaris inter imprimendum perveniant ad manus aliorum.
7. Typothetae correctionem authoris vel correctoris accurate observanto.
8. Omnes et singuli concordiam inter sese alunto; nominatim vero directores: ac proinde a calumniis abstineto; et unus alterius labores atq₃ conatus laudabiles ne impedito, sed potius promoveto.
9. Qui praevaricabitur adversus has leges, poenam arbitrariam superiorum incurrito."

"FORMULA JURAMENTI.

Ego N. N. director Typographiae Illustrissimi Principis Transylvaniae juro in nomine individuae Trinitatis, Dei Patris Filii et Spiritus Sancti, me

1. Fideliter conservaturum typos.
2. Pensum diurnum singularis praescripturum, et ab iis exacturum, prout conscientia, mea dictabit.
3. Rationem chartae accuratam redditurum.
4. Superioribus sincere, indicaturum, si qvi defectus in hac

39) "Typographiokrul valo levelek" kötegében.

40) A papiros vizjele: nemesi pártá alatt kétfejű sas, szivpaizs-zsal. Kisérők: H - K. betűk.

vel illa re typographica se mihi offerant.

5. Curaturum, ne vel minima charta exemplaris imprimendi per-
veniat ad manus aliorum.

Ita me juvet Deus unus et trinus, benedictus in secula,
Amen.

Matthias Elsholtz mpria - Albertus Martin - Paulus de Vi-
tze Gedanensis mpria - Martinus Meszleny - ADAM HAS - Ac-
tum Ao. 1636. 1. Jan. Albae Juliae - praesentibus nobis -
Stephano K. Geleji E. - Wolffgangus Delj mpria - I. H. Al-
stedius mp. Georgius Csulajj mp."

Az 1636 január 1-én keltezett szabályzat tulajdonképpeni meg-
alkotója tehát a szövegíró Alstedius professzor, míg Geleji Kato-
na István püspök, Deli Farkas udvari jószágigazgató⁴¹⁾ és Csulaji
György udvari pap, az iskolai tanács tagjai lehettek. A nyomda sze-
mélyzete pedig - úgy látszik - csupán öt emberből állott. De ha
visszagondolunk e törvényekre, egy és más dologról való hallgatá-
sukból az sejthető, hogy a kötészet ekkor még aligha lehetett a
nyomdával annyira egybe kapcsolva, miként még csak Effmurd idejé-
ben is, sőt ekkor talán még betűmetsző sem volt a nyomdai személy-
zet között. Ennélfogva a szedő és nyomó munkák ellátására, az ak-
kori munkaviszonyok mellett, öt embernek is elégségesnek kellett
lennie. A nyomdavezető pedig, vagyis az akkori elnevezés szerinti
"director", s egyuttal talán "corrector" is, valószínűleg az eskü-
szöveget elsőnek aláíró "Elsholtz Mátyás", mignem a szedők és a
mai szakkifejezéssel meghatározható gépmesterek: "Martin Albert",
nemes/?/ "danzigi Vitze Pál", "Meszlény Márton" és "Has Ádám" vol-
tak. Megállapítani nem tudom, hogy közülök kik lehettek a Német-
alföldről behozottak, minthogy a nevek egyike sem vall holland,
vagy flamand eredetre.

A szabályzatról különösen érdekes a nyomdavezető és a munká-
sok egymás közti viszonyának megállapítása. Egybevetve a fehervá-
ri iskolai tervezet és a szabályzatok megfelelő pontjaival, kevés,
sőt mondhatnám semmi önállóságot sem fedezhetünk fel bennök nyom-
davezető hatáskörére nézve, csupán az iskolai tanács rendelkezé-

---

41) 1632 április 1-én mint fehérmegyei főszolgabíró /ErdProtKözl.
1874: 71./ - 1637 április 10-én mint elhunyt praefectust em-
litik. /Beke - Barabás: I. Rákóczi Gy. és a porta. 270./

seinek végrehajtójául s szaktudása alapján a munkamenet felügyelőjéül alkalmazták. Tulajdonképpen pedig sem az ő, sem a legények feladatköre nincsen a szabályzatban minden irányban körülírva. Éppen ezért azt hiszem, hogy e törvényeket Alsted aligha másolta valamely külső országbeli mintáról, hanem úgy szerkesztette meg, ahogyan az egyes kivánalmak neki, mint nem-szakembernek, eszébe jutottak. Ugyanis nem szól a betűk és a ducok elosztásáról, valamint kezeléséről. Nem emlékezik meg a nyomáshoz szükséges festék töréséről és használatáról, a sajtógépek kezeléséről, továbbá a papirossal való takarékoskodásról. Ezen kívül nem rendelkezik a patricákról, az ólomanyag s a papiros beszerzéséről, továbbá a ki-nyomtatott exemplárok sorsáról, valamint a könyvek forgalomba hozatalának módjáról. Különbben az is lehetséges, hogy az utóbbi pontok már nem tartoztak a nyomtatóműhely vezetőjének gondjai közé, hanem elvégezte ezeket egyrészen az iskola sáfára, másrészen pedig a talán különválasztott könyvkötészet. Kétségtelen azonban, - hogy e szabályzattal, amely talán az első e nyomda történetében, becses bizonyítékhoz jutottunk háromszáz évvel ezelőtti nyomdá-szatunk belső ügyemenetére vonatkozólag.

A felfrissített nyomdai személyzet most már nagyobb felkészültséggel foghatott hozzá az Öreg Graduál további szedéséhez és nyomásához, úgy annyira, hogy e 200 példányban megjelentetett nagy munka 1636 augusztusára már teljesen el is készült.

A fehérvári nyomdának szedő és nyomó üzemága azonban nem maradt sokáig magára. 1637-ben papiroskészítőt hozatott a fejedelem "Az melj papiros czinalot Vrunck Slesiabol hozatot David Sin-
kot, vitettem Enyedre," - jegyezte fel 1637 április 17-én a ko-
lozsvári sáfárpolgár.⁴²⁾ A fehérvári iskola papirosmalma ettől kezdve állandóan dolgozott. Legalább is erre utal, hogy 1646 szeptember 29-én Kolozsvárra "erkezek szekeli Andras Fejeruarrol vi-
tetett ket szeker Papyrossat az Varadi Typographiaban." Hasonló-
képpen 1648 június 4-én Kolozsvárra "erk(ezéne)k Fejervarrol ket
szeker papirossal, Varadra viszik, ket Fel Enyedi szabadosok vel-
le." De tizenegy nap mulva, június 15-én már vissza is térnek
Kolozsvárra "erkezenek Varadrol ket szeker nyomtatott papirossal,

---

42) Kolozsvári számadáskönyvek. 170.

Fejérvárra viszik, két Enyedi ember velle,⁴³⁾ 1638-ban Rákóczi betűmetszőt is hozat s ezzel az öntőműhelyt is megszervezi: július 18-án Kolozsvárra "erkezek salussal Desreol Christophorus Vham" harmad magaval, Vrunck betw meczczeője".⁴⁴⁾ Ugyanis a fejedelem ekkor Désen tartózkodott s minthogy mindég megkivánta, hogy a kivülről jövők előbb nála, hadjárata idején pedig nagyobbik fiánál, mint választott fejedelemnél, jelentkezzenek, ezért Uham Kristófüram is csak jelentkezése után foglalhatta el beosztását a fejedelmi nyomdában. Munkálkodásáról semmi emlék sem maradt fenn, de feltételezhető, hogy a nyomda betűanyagát kiegészítve, rendbe hozta s ezen kívül a cirill betűanyag gyarapításán is dolgozott. Ugyanis a Rákóczi-kori első román nyelvű gyulafehérvári nyomtatvány 1641-ben került ki a sajtó alól.

A fejedelmi könyvkötők közül csupán kettőnek a nevét ismerem. Az egyik az 1628-34-ben ott munkálkodott nyomdavezető: Lignicei Effmurát Jakab, neki tulajdonítom Rákóczi György 1608. évi hanau kiadású Bibliájának 1632 előtti legyeződiszes kötését.⁴⁵⁾ A másik pedig Strumt György, akiről csupán csak az az adat ismeretes, hogy 1651. június 14-én Kolozsvárra "erkezek Strumt Giorgy Feieruari Compactor masod-magauval, hozuan Vrunckhoz Gialuban hatt száz kartan ualo uerseket, mellieket küld Vrunck az Lakadalomra Patakra."⁴⁶⁾ Különben a kompaktória csak ideig-óráig lehetett elválasztva a tipográfától, máskülönben eléggé szerves összefüggésben kellett egymással lenniök. Erre utal egy jóval későbbi adat is, amely a többek között azt bizonyítja, hogy Szenczi Kertész Ábrahám nyomdásznak 1667-ben Szebenben történt elhunya előtt "vagy compactori műszert, vagy pedig typographiát valakinek testált volna, ...olyant semmit sem tudok". Ugyanitt kell megemlítenem, hogy "ket prélumhoz való minden eszközök megvoltak, csak az egyik prelumnak a fája égett Váradon a rejtek pincében; azon kívül a compactori műszert is, egynéhány torculárokon kívül, szintén úgy hoztuk a török kezéből ki, mint a typographiát."⁴⁷⁾ Különben a nyomdának és a könyvkötészetnek XVII. századbeli szervesen kapcsolódó összefüggé-

43) I.h. 131, 208, 220.

44) I.h. 168.

45) Szerző: Ujabb adat az erdélyi legyeződiszes könyvkötés korának és eredetének meghatározásához. EM. 1942: 254.

46) Szerző: Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez. EM:1939. 281-2.

47) b(arabás) s(amu): A nagy-szebeni nyomda történetéhez. TT.1890: 399-400.

sét mutatják a sárospataki tipográfiának 1666, 1669 s. 1674. évben készült leltárai is. E nyomda, amely hasonlóképpen fejedelmi alapítás, eléggé bőségesen fel volt szerelve mind betűanyaggal, mind könyvsajtóval, mind pedig könyvkötőszerszámmal.⁴⁸⁾

Geleji Katona István püspök Rákóczi fejedelemhez 1638 februárjában intézett levelében a többek között azt jelenti, hogy "Mellőztassék Na(gysá)god az nyavaliás Typographussok felől is kegielmessen provideálni, ruhatlanok, kölczeghtelenek, magonk tartottuk ki az telből-is I(ste)n panassza ne vegie, e telen is őket mind kölczeggel mind eledellel, mert nem tudom hova löttenek volna ell. Az Albert felől testalhatok, hoga mind ollian erős hidegben-is eljart munkajaban serenjen, nem veszi el Na(gysá) god sem külső sem belsőkeppen az mit reajok költ."

A fejedelem erre észrevételképpen megjegyezte, hogy "az kik eljartak hivataliokban s nem heneltenek, az udeot reszegseggel, dorbezolással, henéléssel nem vesztegelték el, megfelelvén, megadgiok mindeneket."

Csodálkozhatunk azon, hogy a nyomdászok ellátása éppen hideg tél folyamán volt ennyire nyomoruságos, ellenben ha elolvassuk az egyházára fáradhatatlanul gondos viselő püspöknek december 2. kelt levelét, nyilván szembe tűnik, hogy Czimeriró Pál, az új udvari jószágigazgató, Rákóczi parancsa ellenére is szükmerkunak bizonyult a jószágok és egyéb javak kiszolgáltatásában. Rajta kívül - sajnos - akadt még más, hozzá hasonló zsugori, alantastiszviselő is.⁴⁹⁾

Geleji püspök egy másik, vagyis 1639 december 12-én keltezett levelében ugyancsak a fejedelemnek írja, hogy "Ngodnak jelenttem volt Bisterfeld uram által az én concióimnak nyomtatásokban való nagy fogyatkozását, de Marcz Brassóból eljött s Istennek hála, Albert is ismét föléledett, mert megint hozzá kezdtek."⁵⁰⁾ Az itt megnevezett két nyomdász közül Albert esetében - csakis Martin Albertre gondolhatunk - az ő nevét az 1636 január 1-i nyomdai szabályzatot aláíró nyomdászok között találjuk. Mint-

---

48) Harsányi István: A sárospataki nyomda leltárai. MKSze. 1926: 111.

49) Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján. /EM. 1940: 51./ - ItK. 1894: 337.

50) MKSze. 1896: 174.

hogy ~~német~~/németalföldi?/ nemzetiségű volt /ezt nevének gót betűkkel való aláírása is bizonyítja/, föltételezhető, hogy az eltelt három esztendő alatt aligha tanulhatta meg annyira a magyar nyelvet, hogy Geleji püspök beszédeit szedhette volna. Éppen ezért nyomó legénynek vagy mesternek kell tartasuk. A Brassóból jött Marczi említésekor gondolhatnánk arra a Mezléni Mártonra, aki 1624-6-ban fejevári nyomdavezető, ettől kezdve pedig mint nyomdászlegény dolgozott tovább más vezetők alatt. Emellett bizonyítana az a körülmény is, hogy nevét, mint régóta ismert egyénét, Geleji becező alakban Marczinak említi a fejedelem előtt. Az a valóság azonban, hogy Brassóból jött el Gyulafehérvárra és a püspök ezt örvendezve írja, meggondolkoztat abban a tekintetben, hogy ha ennyire nélkülözhetetlennek mutatkozik, akkor tehát miért engedték meg neki, hogy bárha csak rövid időre is, elszegődjék a fejedelmi nyomdától? Különben Mezléninek nem lehetett annyi kiváló tulajdonsága, hogy visszatérését örömmel említse a püspök, mert hiszen láttuk, hogy hihetőleg szertelen viselkedéséért annak idején megérdemelte a veretést és tömlöcöztetést is. Ennélfogva csak arra a "Brassai Major Márton"-ra gondolhatunk, akinek neve 1647-től mint a fejedelmi nyomda vezetője került reá a fehérvári nyomtatványokra. Minthogy a megnevezett ideig nevével nem találkozunk, feltételezzük, hogy eleinte csak mint legényt szegődtték a fejedelmi nyomdához.

Ugy látszik, hogy az 1635. esztendő végén jött idegen nyomdavezető nem sokáig ragadt meg Erdélyben, ugyanis már 1644-ben Andreas Gregorii Schemniciensis-t, vagy ha netalán nevét szabad lenne lefordítanunk, Selmei Gergelyfi András-t találjuk ebben az esztendőben kiadott latin nyelvű munka nyomdai jelében. Neve csupán még egyszer, egy 1646-évi könyvön fordul elő.⁵¹⁾ A következő esztendőben azonban már ismét más jegyzi a fehérvári kiadványokat, mégpedig az 1639. év végén Brassóból átjött Brassai Major Márton, vagy latinosan írva: Martinus Major Coronensis. Ő azután igyekezetével, jó munkájával elérte azt a kiváló helyzetet, hogy a gazdagon felszerelt fejedelmi nyomdának vezetését az idegen szakemberekkel való negyedszázados kísérletezés után, maga vehette át. Foglalkozási címül legelőször 1652-ben nevezték "Celsissimi Tran-

51) RMK. II. 643. 665.

sylvaniae Principis ac Scholae Tipographus"-nak. Nevére utoljára 1657-ben találunk,⁵²⁾ bárha kétségtelennek tartom, hogy az 1658 évi tatárpusztításig itt működött nyomdának utolsó vezetője is ő volt. - Ennélfogva tehát Geleji latin nyelvű egyházi beszédei második kötetének szedése Brassai Márton teljesítménye. Az a körülmény pedig, hogy a szerző az előljáróbeszédet 1640 október 25-én, vagyis az előbb idézett levél megírásától számított több, mint tíz hónap múlva keltezte /Geleji Katona István: Praeconii Evangelici Tomus Secundus. b₄. jelzésű levél A. lapján/, tanusítja, hogy az ezernél is több ivretű lapnyi szedés-nyomásmunkát a nyomda körülbelül egy esztendő alatt fejezhette be.

Brassai Márton ügyes, jó nyomdász. Ezt sejtjük Gelejinek előbb idézett leveléből, tapasztaljuk az 1639. évtől kezdődőleg megjelent nyomdai termékeken és látjuk a fejedelmi elismerésből. Ugyanis II. Rákóczi György 1651 február 24-én kelt adománylevelével, Bisterfeld professzor ajánlatára, Brassai Márton fehérvári nyomdászt a nem-nemes állapotból kiemelve, feleségével, Kovács Annával együtt megnemesítette,⁵³⁾ s számukra címert adományozott. Eszerint kék színű katonai paizsban széken ülő zöld ruhás férfi betűket szed. A paizs feletti zárt sisakot drágaköves és igazgyöngyös pártadiszíti, amely alól kétoldalt különböző színű orrjegyek hullámosan omlanak alá. Az adománylevel indoklása felsorolja Brassai érdemeit, kiemelve hűségét, engedelmességét, serénységét, nyomdászatban való gyakorlottságát, amelyet most is, de még az öreg fejedelem idejében is tanusított.⁵⁴⁾

A fehérváron működött nyomdászok közül 1639-ben egy Dobro nevű papra is találunk. Ő azonban román szöveget nyomtatván, típusai egészen mások voltak, mint a fejedelmi nyomda eddigi törzsanyaga. Idősebbik Rákóczi György abban is folytatni kívánta Bethlen Gábor közművelődési törekvéseit, hogy a saját nemzete mellett a románok lelkipozícióját is elő akarta segíteni. Baszaráb Mátétól

52) RMK. I. és II. megfelelő számai, továbbá a MKSzele 1895: 140, 1911: 353, 1913: 246. Sztripszky azonban tévesen állítja a RMK I. 930. sz. és a MKSzele 1894: 349, 1895: 262. lapjain ismertetett könyvekről, hogy a nyomdai jelben Major neve előfordul!

53) Ugy látszik, hogy gyermekük nem volt, mivel a nemeslevélben egynek sincsen a neve felsorolva.

54) Illésy János: Nyomdászati és könyvészeti adatok. MKSzele. 1896: 174.

is cirill-betűket szereztén, a velők való nyomtatást a beköltözött Dobro pap még ugyanabban az esztendőben megkezdette s a kezéből ki-került első román nyelvű sajtótermék időben megelőzte a vajdaság-beli legelső ilyen nemű könyveket.⁵⁵⁾ Ettől kezdve azután egészen 1658-ig meglehetősen sűrűn követik egymást a cirill-betűvel szedett román nyelvű munkák, megjelölve, hogy e nyomtatványok "Rákóczi György erdélyi király buzdítására, rendeletére és költségén ujjonnan nyomtatattván ő Nagysága nyomdájában, Gyulafehérvár várában."⁵⁶⁾ Ezek mellett, mint latin betűkkel legelsőnek nyomtatott, román nyelvű munka, 1648-ban egy catechismus jelent meg. E könyvre azonban már Brassai Major Márton neve nyomtatott, mint aki az egész fejedelmi nyomdának ekkori nyomdavezetője lévén, az ő igazgatása alatt szedték és nyomtatták e latinbetűs román nyelvű könyv szövegét is.

Ezzel tulajdonképpen le is zárható a gyulafehérvári fejedelmi nyomda története. A négy évtizedig működött műhely termékeiről összefoglaló képet egyelőre nem adhatok, mivel kiadványai kellő módon nem állanak rendelkezésemre. Azt a kérdést azonban fel merem tenni, hogy vajjon megfelelték-e a várakozásnak a Bethlen Gábor és Rákóczi György által hozzáfűzött remények? Vajjon azzal a sok jóakarattal és bőkezűséggel, mely mindenik fejedelem részéről tapasztalható volt, egyenlő arányban állott-e az elért eredmény? Ezzel szemben ha elfogulatlanul vizsgáljuk a helyzetet, be kell vallanunk, hogy különösen az 1620-as években nem kapjuk meg az óhajtott teljesítményt. Mint amilyen kevés hatással repültek el az iskola felett azok az esztendőik, amelyekben csaknem évente változó külső országokbeli professzorok kísértették meg a magasabb tudományok oktatását, éppen úgy a nyomdánál is a folytonosan cserélődő idegen nyelvű vezetők alkalmazkodni nem tudásában kell keresnünk az első évtized aránylagosan csekély eredményét. A director állandósulásával azonban az elvégzett munka mind minőségben, mind pedig mennyiségben is javulni kezdett. Kétségtelen, hogy az olyan nagy szabású feladat, mint az öreg Graduál, kemény próbára tette a nem eléggé gyakorlott személyzetet, a munkaerők felfrissi-

---

55) Juhász István: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940. 205-6.

56) Veress Endre: i.m. 19.

tése azonban áthidalta ezt az akadályt is. De legszebb nyomdatermékei mégis csak akkor láttak napvilágot, amikor a 40-es évektől kezdődőleg a magyar nyelvet kifogástalanul ismerő, hazai származású vezetők kezébe adatott át a munkamenet irányítása. De sajnálatos körülmény, hogy a rendre-rendre szépen kifejlődött nyomdának a bekövetkezett nagy pusztítások következtében majdnem egészen el kellett enyésznie.

De vajjon mi történt az 1658. évi tatárrombolás alkalmával a nyomda felszerelésével és betűanyagával, helyesebben szólva: ugyan mi került el az embertelen rombolást? A feleletet csak sejtjük, de biztosan nem tudjuk. Ugyanis Szalárdi Siralmas Magyar Krónikája szerint a tatárok Fehérváron "minden egyházakat, tornyokat, ... collegiumot, oskolát fejedelmi drága épületű házakat s az egész nagy rakott épületű külső belső várost porrá és hamuvá tévék."⁵⁷⁾ Enyedi István feljegyzései szerint pedig "minekutána a templomnak, várnak és városnak minden, minden szépségit elpredálták volna, azokban tüzet vetének és azokkal együtt tornyokat, ... szép collegiumot, scholát és ama megbecsülhetetlen pénzt érő drágalátos nagy bibliothékát mind porrá, hamuvá tévék, annyira elpusztitván azt, hogy a rettenetes égés és füst miatt a várnak és egyéb kő épületeknek falai csak magok állanának fenn nagy kormosan."⁵⁸⁾ Tehát, csak feltételesen gondolhatnánk arra, hogy akár előzetes elmenekítés, akár a helyszínen bekövetkezett véletlen szerencse folytán számbajöhető betűanyag, vagy éppen sajtó megmaradhatott volna. Ezért mindazokat a nyomdatermékeket, amelyeket az 1658 évtől számított egy évtizeden keresztül fehérvári kiadványnak könyvelünk el, alighanem másképpen kell megítélnünk. Jellemző különben, hogy e nyomtatványok között egyetlen nyomdajeles darab sincsen, hanem mind csupa hely és év nélkül megjelent országgyűlési végzések számíthatók ide. Ennek ellenére azonban mégis csak kellett valamely csekély betűanyagnak megmaradnia, mert hiszen a nyomda pusztulásáról egyik krónika sem emlékezik meg.

Ezzel szemben az 1685. évtől kezdve mégis csak fordulnak elő olyan nyomdai termékek, amelyek kétségtelenül Fehérvárról erednek. Ezek azonban cirill-betűs nyomtatványok, de kiadásuk mégsem

---

57) Szalárdi. 390.

58) ETA. IV. 272.

egészen önálló vállalkozás. A nyomtatóműhely, amely ezeket létrehozta, tulajdonképpen az I.Rákóczi György által alapított nyomdában gyökerezik, amelynek helyre állításáért Apafi fejedelem alatt olyan sokat küzdött Kovásznai Péter, Tiszabecsi Gáspár és Tofaeus Mihály református püspök. Ez a műhely azonban észrevétlenül a keleti egyház kezébe ment át, amelytől azután a jezsuiták vették birtokukba, s előbb Fehérváron, majd pedig Kolozsváron állították üzembe.⁵⁹⁾ Ezt a nyomdát azonban, bárha gyökereiben fejedelmi alapítás, különösen az 1683.esztendei megszervezése óta már aligha mondhatjuk a Bethlen Gábortól alapított s I.Rákóczi Györgytől gazdagon felruházott fejedelmi és kollégiumi nyomda szerves összefüggésben levő öröksének.

A fehérvári magyar tipográfia bárha leginkább episcopális szellemű kiadványoknak volt a műhelye, itt mégis csak akadunk puritánus művekre is.

Végezetül nem mulaszthatom el külön is hangsúlyozni, hogy valóban igaza van Révész Imrének, amikor azt állapítja meg, hogy Bethlen Gábornak méltó utódja volt öreg Rákóczy György. Bethlen nagy egyház- és kulturpolitikai örökének hűséges megőrzője és továbbfejlesztője.⁶⁰⁾ Ennek a törekvésnek azután egyik hajtása a fehérvári nyomdának Rákóczi gondoskodása folytán méltó színvonalra történt felvirágoztatása.

"Könyvészeti tanulmányok"
c. füzetben (Kolozsvár, 1942)
megjelent dolgozat változata.

---

59) Juhász i.m. 213.

60) Révész Imre: A magyarországi protestántizmus történelme. Bp. 1925. 33.